

UDK: 94(497)"1690"
94(560)"1690"
Izvorni naučni rad

HASO POPARA
Gazi Husrev-begova biblioteka

SEMIR REBRONJA
Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici

OSMANSKO OSVAJANJE SRBIJE 1690. GODINE PREMA *AL-QAŞİDİ AL-LĀMIYYİ AL-BALĞRĀDIYYİ*

Sažetak

U radu se daje kratak pregled događaja poslije poraza Osmanlija pod Bećom 1683. godine, s posebnim osvrtom na njihovo gubljenje teritorija na području današnje Srbije, Kosova i Makedonije, te kontraofanzive koju je protiv Habzburgovaca, krajem 1689. i u ljetu 1690. godine, pokrenuo veliki vezir Mustafa-paša Ćuprilić, tokom koje su Osmanlije uspjele povratiti najveći dio izgubljenih gradova i tvrđava južno od rijeke Save, uključujući i sami Beograd. U fokusu rada je, do sada, neobjavljena *al-Qaṣīda al-lāmiyya al-balğrādiyya* Muhammada b. ‘Abdurrasūla al-Ḥusaynīja al-Barzanġīja (1630-1691), muftije šafijske pravne škole (mezheba) u Medini, koji je, kao direktni učesnik pohoda na Srbiju 1690. godine, bio u sviti velikog vezira Mustafa-paše Ćuprilića. U radu se daju: kratak osvrt na historijat razvoja kaside, kao poetske forme, u drevnom, klasičnom i postklasičnom periodu arapsko-islamske književnosti, kraća analiza stilskih figura koje su u kasidi zastupljene, detaljna biografija i bibliografija autora, integralni tekst izvornika na arapskom jeziku iz rukopisa br. 2154/6, koji se čuva u Fejzullah-eфendijinoj biblioteci u Istanbulu i prijevod kaside na bosanskom jeziku, s opširkim podnožnim bilješkama o hronologiji pohoda, objašnjnjima imena mjesta, gradova i tvrđava, te osnovnim podacima o najznačajnijim ličnostima koje se u kasidi spominju. U prilogu rada daju se i faksimili izvornika.

Ključne riječi: Kasida, al-Barzanġī, Osmansko Carstvo, Srbija, Beograd, historija, stilistika.

Uvod

Kasida (ar. *qaṣīda*) je jedna od najzastupljenijih poetskih formi u drevnoj arapskoj i klasičnoj orijentalno-islamskoj književnosti. To je pjesma dužine između 50 do 150 stihova. Iako drevna kasida nije imala jedinstvo teme, imala je formalno jedinstvo, odnosno jedinstvo metra i rime. U kasnijim periodima, pjesnik, uglavnom, pjeva samo o jednoj temi. Kaside su dobijale ime po rimi,

koja je bila ista od prvog do posljednjeg stiha. Vremenom, kasida se modificira, ali njena forma, naročito rima i metar, sačuvana je do danas.¹

U periodu ranog islama, a posebno u periodu prve četverice pravednih halifa (*al-Ḥulafā’ ar-rašidūn*)² i dinastije Emevija,³ kad su se intezivirala islamska osvajanja u oblastima Bizantije, Perzije i sjeverne Afrike, počinje se razvijati tzv. „poetika osvajanja“ (*ši‘r al-futūh* ili *ši‘r al-futūḥāt*).⁴ Jedna ovakva kasida na arapskom jeziku nastala je na području današnje Srbije, prilikom osmanskog pohoda na Beograd u kasno ljeto i jesen 1690. godine.⁵ Ona do danas, ni kod nas ni u arapskom svijetu, nije objavljivana.⁶ Kasida pored književno-estetske ima i historijsku vrijednost, jer predstavlja svojevrsni izvor hronologije događaja spomenutog pohoda. Radi lakšeg razumijevanja kaside, u nastavku rada prvo se daje historijski okvir u kome je kasida nastala, a potom slijede: biografija autora, analiza kaside, integralni tekst izvornika na arapskom jeziku, prijevod na bosanski jezik sa komentarima u podnožnim bilješkama i na kraju faksimili izvornika.

Historijski okvir

Poslije velikog poraza pod Bećom 1683. godine, Osmansko Carstvo je pod snažnom ofanzivom Nijemaca i Mađara, u nekoliko narednih godina, izgubilo cijelu Ugarsku, Posavinu, Srijem, Banat, Srbiju, Kosovo, Makedoniju i dijelove Bosne. Činilo se da je Osmansko Carstvo na koljenima, da to nije samo početak kraja njegove vlasti u srednjoj Evropi, već pitanje vremena kada će biti potpuno potisnuto iz Evrope. Pored neuspjeha na bojnom polju, Osmansko Carstvo je zbog čestih smjena sultana, njihove lične nesposobnosti, finansijskih problema i unutrašnjih pobuna, bilo na rubu raspada. Jedna

1 Detaljnije o formi kaside vidi: Sulejman Grozdanić, *Na horizontima arapske književnosti*, Svjetlost, Sarajevo 1975., str. 21-26.

2 Vidi: Tāhā Ḥusayn, *al-Mağmū‘at al-kāmila li-mu’allafāt ad-duktūr Tāhā Ḥusayn: al-Ḥulafā’ ar-rašidūn*, al-Muğallad 4, Dār al-kitāb al-‘ālamī, 1985).

3 Vidi: Filip Hitti, *Istorija Arapa od najstarijih vremena do danas*, II izdanje, Sarajevo, 1973., str. 147-206.

4 Opširnije o ovoj vrsti poezije vidi: al-Nu‘mān ‘Abd al-Muta‘āl al-Qādī, *Ši‘r al-futūh al-islāmiyya fī ṣadr al-islām*, Maktaba al-taqāfa ad-dīniyya, 1426/2005.

5 Kasida se nalazi na fol. 89a-91b u rukopisu br. 7228 u Biblioteci kralja Abdulaziza u Rijadu i na fol. 80b-82b u rukopisu br. 2154/6 u Fejzullah-efendijinoj biblioteci u Istanbulu. Kao podloga za ovaj rad korišten je rukopis iz Istanbula.

6 Razloge za to treba tražiti u činjenici da su se tokom više od tri stoljeća nazivi mesta, gradova, rijeka i tvrđava, o kojima se u kasidi govori, toliko promijenili da su za arapske istraživače bili nepoznati. Zato se u podnožnim napomenama ovoga rada i daju opširnija pojašnjenja o imenima i historiji toponima, a posebno tvrđava, od kojih se većina može vidjeti na adresi: www.google.com/search?q=tvrđave+u+srbiji&oq=Tvrđave (25. 11. 2018).

od takvih pobuna završena je krvavim obračunima na carigradskim ulicama i svrgavanjem sultana Mehmeda IV 8. novembra 1687. godine. Do iznenadnog preokreta ratne sreće u korist Osmanlija došlo je nakon dolaska Mustafa-paše Ćuprilića⁷ na položaj velikog vezira 8. novembra 1689. godine. Ne gubeći vrijeme, Mustafa-paša je u pomoć desetkovanoj i demoralisanoj osmanskoj vojsci pozvao kirmske Tatare pod zapovjedništvom Selima Giraja, koji je s Halil-pašom, zapovjednikom osmanskih snaga, krenuo u napad protiv Habzburgovaca i uz njih pristalih Srba i rimokatoličkih Albanaca. U odlučujućoj bici u Kačaničkoj klisuri 2. januara 1690. godine oni su protivniku nanijeli težak poraz, iza kojeg je na bojnom polju ostalo preko dvije hiljade poginulih Srba, Nijemaca i Mađara. Osmanskoj pobjedi umnogome je doprinio prelazak Albanaca na njihovu stranu još u toku bitke. Poslije poraza u Kačaničkoj klisuri, ostavljujući iza sebe velike količine namirnice, ratne opreme i municije, hercog od Holštajna se na brzinu povukao iz Prištine u Niš, a pred nadiranjem albanskih jedinica Mahmud-paše Mahmudbegovića iz Prizrena je sa svojom vojskom, sastavljenom pretežno od Srba, pobjegao pukovnik Antonije Znorić,⁸ dok je patrijarh Arsenije III Crnojević⁹ u posljednji čas uspio preko Novog Pazara i Studenice iz Peći pobjeći u Beograd. Protjerivanje habzburških trupa iz Makedonije i sa Kosova krajem 1689. i početkom 1690. godine imalo je za posljedicu Veliku seobu Srba pod Arsenijem III Crnojevićem i intezivno naseljavanje albanskog stanovništva na ovim prostorima, čije se posljedice i danas osjećaju.¹⁰ Poslije osmanskog zauzimanja

-
- 7 Poznat i kao Fazil Mustafa-paša (1637-1691). Porijeklom je iz znamenite albanske porodice iz okoline grada Berata u današnjoj Albaniji, čiji su članovi tokom 17. i 18. stoljeća zauzimali visoke položaje u Osmanskom Carstvu. Porodica je prozvana Köprülü (Ćuprilić) prema gradu Köprü u sjevernoj Anadoliji, koji je kao posjed dobio osnivač dinastije, Mustafa-pašin otac, Mehmed-paša. Mustafa-paša je bio vezir 1680-1689, a veliki vezir 1689-1691. godine. Potisnuto je austrijsku vojsku s područja južno od Save i ponovo zauzeo Beograd 8. oktobra 1690. godine. Poginuo je kod Slankamena 19. augusta 1691. godine.
- 8 Austrougarski vojskovođa i komandant srpske milicije tokom Velikog bečkog rata. Poginuo u borbi u Osmanlijama u Bici kod Lugoša u istočnom Banatu 21. septembra 1695. godine.
- 9 Srpski patrijarh (1633-1706). Od 1669. pečki mitropolit, a od 1674. patrijarh. Politički vrlo aktivan, 1688. traži od Rusa pomoć i pokušava uspostaviti vezu s Rimskom kurijom i Venecijom. Na Cetinju i u Nikšiću buni narod protiv osmanske vlasti, a u Prizrenu sklapa sporazum s austrijskim generalom E. S. Pikošom o zajedničkoj borbi protiv Osmanlija. Nakon austrijskog poraza u Kačaničkoj klisuri, povlači se s austrijskom vojskom do Beograda i 1690. naseljava u Ugarskoj. Privilegijem Leopolda I. od 1690. priznat kao poglavari i patrijarh Srba u Ugarskoj. Uspostavio srpsku crkvu u Habsburškoj Monarhiji.
- 10 Za tragediju koja je poslije Bitke kod Kačanika zadesila Staru Srbiju pojedini srpski historičari kažu da je bila tolika da se može porebiti jedino s onom iz Muratovog i Bajazidovog vremena (v. G. Stanojević, *Srbija u vreme bečkog rata 1683-1699*, Beograd, 1976., str. 163 i J. N. Tomić, *Deset godina iz istorije srpskog naroda i crkve pod Turcima (1683-1693)*, Beograd, 1902., str. 176). U nastojanju da preostali srpski narod i sveštenstvo

Skoplja,¹¹ Prištine, Peći, Dečana, Prizrena, Đakovice, Plava, Bijelog Polja, Vučitrna i Novog Pazara, veće vojne operacije su odložene za narednu ratnu sezonu, koja će početi u ljeto 1690. godine i rezultirati osmanskim zaposjeđanjem brojnih tvrđava širom Srbije i ponovnim zauzimanjem Beograda 8. oktobra 1690. godine. Ovom munjevitom kontraofanzivom Osmansko Carstvo, za koje se vjerovalo da je na izdisaju, pokazalo je da je u stanju povratiti većinu izgubljenih teritorija i ponovo zaprijetiti Evropi. O ovom pohodu napisano je više knjiga, studija i radova. Najiscrpniji i najvjerniji hronološki prikaz događaja ovoga pohoda dao je direktni učesnik u njemu ‘Abdullâh b. Ibrâhîm al-Uskudârî u svojoj hronici u tri sveska pod naslovom *Vâki ‘ât-i Sefar-i Sultân-i Siyleymân-i Sânî* (Događaji pohoda sultana Sulejmana Drugog), na osnovu koje je prije nekoliko godina Tatjana Katić napisala i objavila studiju pod naslovom *Tursko osvajanje Srbije 1690. godine*.¹²

O autoru i kasidi

Puno ime autora kaside je Muḥammad b. ‘Abdurrasūl b. ‘Abdussayyid b. ‘Abdurrasūl b. Qalandar b. as-Sayyid al-Ḥusaynī al-Barzanġī aš-Šahrizūrī

pokorno sultanu liši svakog, pa i formalnog utjecaja Arsenija III, Porta je svojim beratom od 18. redžeba 1102. (17. aprila 1691.) godine na prijesto Svetog Save postavila Grka Kalinika I Skopljanca (patrijarh 1691-1710), kojega je srpski živalj smatrao šizmatikom, prokletnikom i uljezom na stolici Svetog Save, pa čak i Turčinom većim od Turčina (v. Nebojša S. Šuletić, „Berat patrijarha Kalinika I“, *Zbornik Matice srpske za istoriju*, 83, Novi Sad, 2011., str. 97-104 i G. Stanojević, *nav. djelo*, str. 193).

- 11 Osmanlije su Skoplje, kao i ostala mjesta, zatekle potpuno spaljeno. Naredbu o spaljivanju Skoplja 26. i 27. oktobra 1689. godine (dakle, tačno 8 godina prije nego je Eugen Savojski spalio Sarajevo) izdao je general Pikolomini, jer nije imao dovoljno vojske da ga brani. U svome izvještaju caru Leopoldu I on piše: „Varoš Skoplje je gotovo velika kao i Prag, bez zidova je i šanaca. Našao sam je napuštenu, a namirnicama bogato snabdijenu... Prilike su zahtijevale da se o njima dobro promisli. Dobio sam štafetu da se markgrof Ludvig Badenski povlači, pa sam odlučio, no vrlo nerado, da varoš pod pepelom sahranim. Bilo mi je žao da zgrade, kakvih u ovom ratu nisam još vidio, džamije od najfinijeg mermera i porfira s hiljadama svjetiljaka i pozlaćenih Kur’ana ukrašenih, kojima bi čovjek i u Rimu poklonio pažnju, cijele starine, vrtove i zabavišta, iako po barbarskom ukusu, te velike zalihe živežnih namirnica moram predati plamenu. Ali da neprijatelju ništa ne prepustim, da strah i trepid među varvarske narode utjeram i oružje svoga gospodara i u najudaljenijim krajevima učinim strašnim, pošao sam da djelo izvršim. Po svim varoškim čoškovima su ljudi s bukinjinama postavljeni. Na znak od tri topovska pucnja izbio je plamen, dim je pomračio sunce 26. oktobra. Još idućeg dana, mi smo stajali na jednoj uzvišici i pod odjecima ratnih instrumenata posmatrali kako ovo lijepo mjesto gori.“ (v. Smail Softić, „Muslimanske starine u Skoplju“ *Izvještaj za školsku 1933-34 god.* Državna medresa kralja Aleksandra I u Skoplju, str. 55).
- 12 Tatjana Katić, *Tursko osvajanje Srbije 1690. godine*, Centar za osmanističke studije, 2012. (Beograd : SGC) – 176 str. (Biblioteka STUDIA OSMANICA, knj. 1). U podnožnim napomenama ovoga rada podaci iz navedenog djela su često crpljeni.

al-Madanī.¹³ Rođen je u selu Šahrizūr u iračkom Kurdistanu, uoči petka, 12. rebiu-l-evvela 1040. (19. oktobra 1630.) godine, gdje je odrastao i stekao početno obrazovanje. Tu je, još kao dječak, pred svojim ocem, prvo, naučio cijeli Kur'an napamet i dobro savladao *tedžvid* (pravila o ispravnom učenju Kur'ana). Nakon toga učitelji su mu bili Mulā az-Zayrak i Mulā Šarīf aš-Šadīqī al-Kūrānī. Dalje školovanje nastavio je pred poznatim učenjacima u Mardinu, Halepu, Jemenu, Damasku, Egiptu i Bagdadu. U Mardinu je učio pred aš-Šayḥom Ahmadiom as-Silāḥījem, u Halepu pred Abū al-Wafā'om al-'Arđijem i Muhammadom al-Kawākibījem, u Damasku pred 'Abdulbāqījem al-Hanbalījom i 'Abdulqādirom aš-Saqūrījem, u Egiptu pred aš-Šayḥom Muhammadom al-Bābilījem, 'Alī aš-Šabrāmislijem, Sultānom al-Mazāḥījem, Muhammadom al-'Inānījem i Ahmadiom al-'Ağamījem, a u Bagdadu pred aš-Šayḥom Mudlağom. U Medini su mu učitelji bili Ibrāhīm b. Hasan al-Kūrānī¹⁴ i aš-Šayḥ Ahmad al-Qaṣāṣī,¹⁵ gdje je u Poslanikovoj, s.a.v.s., džamiji (*al-Masjid an-Nabawī*) započeo, prvo, muderrisku karijeru, a potom bio imenovan muftijom šafijske pravne škole (*muftī al-madhab aš-šāfi'i ṫ*). Umro je isti dan kada se s pohoda na Srbiju vratio u Medinu, 1. muharrema 1103. (24. septembra 1691.) godine¹⁶ i ukopan je u mezarju Bekija (*al-Baqī'*) u Medini. Muhammad al-Barzanđī je bio i veoma plodan

13 'Umar Riḍā Kahhāla, *Mu'gam al-mu'allifīn - Tarāġim muşannifīt al-kutub al-'arabiyya, Dār Ihya'* at-turāṭ al-'rabī (u daljem tekstu: Kahhāla...), Bayrūt-Dimašq, IX, str. 308 i X, str. 165.

14 Ibrāhīm b. Hasan al-Kūrānī (1616.-1690.) poznati islamski pravnik (*faqīh*) i muhaddis iz Medine, autor preko osamdeset pisanih djela iz racionalnih i tradicionalnih znanosti (*al-'ulūm al-'aqlīyya wa an-naqīyya*), također je po porijeklu bio iz Šahrizūra u Iraku (v.: Kahhāla, I, str. 21 i Brockelmann, G II, 385-386 i S II, 520-521).

15 Ahmad b. Muhammad b. Yūnus ad-Duḡānī al-Badrī al-Husaynī al-Anṣārī al-Madanī, Ṣafīyyuddīn al-Qaṣāṣī (1583.-1661.) je poznati islamski učenjak i pisac s naglašenom sufijском orientacijom (v. Kahhāla, II, str. 170 i Brockelmann, G II, 392 i S II, 535).

16 U pohodu na Srbiju učestvovalo je blizu 100.000 vojnika, među kojima je bilo i oko 3.000 vojnika iz Egipta i Hidžaza, koji su brodovima prebačeni iz Aleksandrije u Galipolje. Iako se u literaturi vojska iz Egipta i Hidžaza obično naziva *egipatskom*, pouzdano se zna da su njenu okosnicu činili Bošnjaci, čiji su daleki preci poslije osvajanja Egipta 1517. godine pod zapovjedništvom velikog vezira Sinan-paše Borovinića u doba sultana Selima I Javuza (sultan od 1512-1520. i halifa svih muslimana od 1517.), dovedeni kao graditelji i posadnici tvrđava širom Egipta, odakle su iz sedam odžaka osmanske vojske redovno regrutovani kao posadnici tvrđava u Hidžazu, uključujući i tvrđave u Mekki i Medini. Kod nas je malo poznato da je Bošnjak Ali b. Muhammed b. Zafer-aga (Zaferagić) 1082-1093. (1671-1682.) godine bio 362. po redu emir (guverner) Medine (v. Muhammad 'Umar, Ibn al-Faqīh, *Tuhfa al-Madaniyyīn*, str. 382 i 'Ārif Ahmad 'Abdulgānī, *Tārīḥ umarā' al-Madīna al-Munawwara - Dār Kanān li aṭ-ṭibā'a wa an-našr wa aṭ-tawzī'*, Dimašq aš-Šām, 1417/1996., str. 355-356). Na ovome tragu treba tražiti i učešće medinskog muftije Muhammeda Berzendžija, autora kaside, u sviti velikog vezira Mustafa-paše Ćuprilića u pohodu na Srbiju 1690. godine.

pisac. U nekim izvorima¹⁷ navodi se da je napisao preko 60 djela iz akaida, tefsira, hadisa, historije, leksikografije, književnosti, stilistike i drugih oblasti.¹⁸ Neka od njegovih djela još nisu objavljena i mogu se naći samo u rukopisima. Jedno od takvih je i *Al-Qaṣīda al-lāmiyya al-balgrādiyya* (القصيدة اللامية البلغرادية) koja ima 103 stiha (*bayta*). Kasida je pisana *nashī* pismom, crnim mastilom i vještom rukom u 23 retka. Između stihova i polustihova nalaze se ukrasne trotačke pisane crvenim mastilom. Nazivi tvrđava, pojedina imena i značajnije riječi pisane su crvenim mastilom. Pisana je u metru *al-baṣīt at-tām*¹⁹ na paradigmu مُسْتَقِلُّ فَاعْلُنْ مُسْتَقِلُّ فَعْلُنْ --- مُسْتَقِلُّ فَاعْلُنْ مُسْتَقِلُّ فَعْلُنْ a rima joj je na lāmu, *lāmiyya*. U ovoj kasidi autor govori o motivima, koji su dominirali u *poeziji osvajanja* od perioda ranog islama. Česti motivi su oružje, osvojene tvrđave i mjesta, snaga, hrabrost, superiornost nad neprijateljem i sl. Raniji pjesnici ističu britkost sabalja, kopalja, topot konja i deva, a autor, uz to, opisuje i ubitačnost pušaka, topova i kumbura. Takva poezija, kao i u ovom primjeru, ističe, ne samo vojnu pobjedu, nego i moralni trijumf i primarni cilj borbe, a to je borba za promoviranje dobra, a protiv zla. Pjesnik, također, ističe, čak i onda kada govori o borbama, humanost i tolerantnost islama. Tako u jednom stihu kaže:

وَقَدْ أَصْبَيْوْا فَمَجْرُوحٍ وَمَعْلُوْمٍ فَاسْتَأْمَنُوْنَا فَأَمَّا نُفْوَسَهُمْ

Sigurnost im pružismo kad za nju zamoljeni bismo
Jer među njima samo ranjenike i slabašne ostavismo. (stih 19)

U drevnoj i klasičnoj arapskoj književnosti, u uvodu kaside nalazio se ljubavni preliminari. U ovom slučaju, uvod od deset stihova kaside je zamije-

17 Vidi: *Tārīḥ as-Sulaymāniyya*, Waḍa‘ahū bi al-luğā al-kurdiyya al-‘allāma al-mağfür lahū Muḥammad Amīn Zakī; Naqalāhū ilā al-‘rabiyya al-Mulā Ġamīl b. al-Mulā Ahmad ar-Rūzbayānī sana 1370 al-hiğriyya - 1951 al-mīlādiyya; Ṭab’ Šarika an-naṣr wa at-tibā‘a al-‘arabiyya al-mahdūda, Bağdād.

18 Među najpoznatijima al-Barzanġijeva djela spadaju: *al-Iṣā'a fī aṣrāt as-sā'a* (historija); *Mirqāt as-su'ud fī tafsīr awā'il al-'uqūd*, *Anhār as-Salsabīl fī šarḥ Anwār at-tanzīl li al-Baydāwī*, *as-Šila wa al-'ā'idā fī tafsīr awā'il al-Mā'ida*, *Mizāg az-Zangābil li hiyād asrār at-ta'wil fī at-tafsīr* (tefsir); *Idā'a an-nibrās li izāha al-wiswās al-hannās*, *Bugya at-tālib li īmān Abī at-Tālib* (akaid); *Diyā' as-sirāq fī Layla al-Isrā' wa al-Mi'rāq* (sira); *Riğl at-tāwūs fī šarḥ al-Qāmūs* (leksikografija); *Hālīs at-talhīs fī Muḥtaṣar Talhīs al-Miftāḥ* (stilistika); *al-Maqāla as-sanniyya fī tawdīḥ i'tirāf al-Ğāmūt 'alā al-hamriyya* (književnost). Vidi opširnije: Al-Bağdādī, Ismā‘il-paša: *İdāh al-maknūn fī Dayl 'alā Kaşf az-żunūn 'an asāmī al-kutub wa al-funūn*, Istanbul 1945-45., Cilt I, str. 59, 86, 94, 99, 106, 148, 159, 220, 231, 279, 281, 283, 293, 426, 474, 549, 576, 577 i 580; Cilt II, str. 29, 36, 44, 62, 73, 75, 91, 103, 107, 131, 160, 194, 201, 212, 221, 227, 249, 253, 254, 468, 538, 565, 619, 648, 649, 676, 682 i 720.

19 Metar *al-baṣīt* ima osnovnu paradigmu مُسْتَقِلُّ فَاعْلُنْ مُسْتَقِلُّ فَاعْلُنْ --- مُسْتَقِلُّ فَاعْلُنْ مُسْتَقِلُّ فَاعْلُنْ elidiranjem na zadnjim slogovima polustiha dobija se *al-baṣīt at-tām*. Treba napomenuti da u nekim stihovima pjesnik odstupa od metra, dodajući jedan slog.

njen hvalospjevom Uzvišenom Allahu i isticanjem uspjeha i pobjede, koje je Allah darivao muslimanima u ratu. Uvod se završava uvođenjem u drugi dio kaside *A sad' čemo ti sve o osvajanjima što počeše tad kazat'*. U drugom dijelu kaside, kroz 73 stiha, autor opisuje bitke i borbe. To je i najvažniji dio kaside. Treći dio kaside posvećen je *madiḥu* u slavu velikog vezira Mustafapaše, njegove porodice i vojske. Na kraju kaside (v. fol. 82b) stoji bilješka nepoznatog prepisivača, u kojoj se kaže da je *ove stihove spjevali poštovani imam, veliki alim i uvaženi autoritet as-Sayyid Muḥammad b. as-Sayyid ('Abd) Rasūl al-Barzanqī dok je bio u džihadu (borbi na Božjem Putu) s velikim vezirom hiljadu stotinu i prve godine²⁰ po Hidžri Vjerovjesnika, neka su na njega najbolji salavati i najpotpuniji selami i neka Allah neizmerno blagosilja našega prvaka Muhammeda, njegovu porodicu i ashabe sve do Sudnjega dana.²¹*

Osim što je utemeljena na poznatim historijskim događajima, kasida se odlikuje i visokim stilskim obilježjima, prije svega poznatim stilskim figurama: poređenjem, metaforom, metonimijom i alegorijom, kojima se autor služi radi postizanja jasnog željenog značenja,²² ali i stilskim ukrasima prilagođenim govornoj situaciji ne dovodeći u pitanje jasno značenje kaside.²³ Među pjesničkim ukrasima posebno se ističu paronomazija (*al-ğinās*) i preuzimanje ili citiranje (*al-iqtibās*), koji su karakteristični za ovu kasidu, te čemo se zbog

-
- 20 Navode prepisivača u dijelu u kojem se spominje samo 1101. godina po Hidžri, treba s rezervom prihvatići, jer je autor kaside na pohodu bio i prilikom osvajanja Beograda i drugih tvrđava koje su osvojene poslije Beograda, a to je bilo početkom 1102. godine po Hidžri.
- 21 Bilješka o prijepisu u izvorniku glasi:
- تَمَتْ وَبِالْخَيْرِ عَمَّتْ وَقَدْ أَنْشَأَتْ هَذِهِ الْأَبْيَاتِ الْإِمَامُ الْجَلِيلُ الْعَالَمُ الْحَفَّامُ الْحَبْرُ الْفَهَّامُ الْمُحَمَّدُ بْنُ الْسَّيِّدِ مُحَمَّدٍ الْبَرْزَنِجِيِّ فِي مَسِيرِهِ لِلْجَهَادِ مَعَ الصَّدَرِ الْأَعْظَمِ سَنَةً وَاحِدَةً وَمَانِهَ وَالْفُلُفُلُ مِنَ الْهِجَرَةِ النَّبَوَيَّةِ عَلَى صَاحِبِهِ أَفْضَلِ الصَّلَاءِ وَأَكْمَلِ النَّسَامِ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى الْوَصِّلِ وَسَلَّمَ تَسْلِيمًا كَثِيرًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَمِ.
- 22 Ovom vrstom stilističkih obilježja u kasičnoj arapskoj stilistici bavi se stilistička disciplina *'Ilm al-bayān* (nauka o jasnom izražavanju), koja koristeći se stilskim figurama pomaže „u jasnom izražavanju istog značenja na više načina s različitim stepenom jasnoće kako bi se izbjegle greške u slaganju iskaza sa željenim značenjem“. Vidjeti: Abū Ya'qūb Yūsuf b. Abū Bakr b. Muhammad b. 'Alī as-Sakkākī, *Miftāh al-'ulūm*, Dabatahū wa-kataba hawāmišahū wa-'allaqa 'alayhi Na'im Zarzūr, at-tab'a at-tāniya, Dār al-Kutub al-'ilmīyya, Bayrūt, 1407/1987, 162; Munir Mujić, *Tropi i figure u arapskoj stilistici*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2011, 21-26.
- 23 Ukrašavanjem iskaza u klasičnoj arapskoj stilistici bavi se stilistička disciplina *'Ilm al-badī'* (nauka o ukrašavanju) koji moraju biti prilagođeni govornoj situaciji i izražavati jasno značenje. Vidjeti: Čalāluddīn Muhammād b. 'Abdurrahmān b. 'Umar b. Aḥmad b. Muhammād al-Ḥaṭīb al-Qazwīnī, *Al-Idāh fī 'ulūm al-balāgā: al-ma'ānī wa al-bayān wa al-badī'*; Waḍ'a ḥawāṣḥī Ibrāhīm Shamsuddīn, at-tab'a al-ūlā, Dār al-Kutub al-'ilmīyya, Bayrūt, 1424/2003, 255; Teufik Muftić, *Klasična arapska stilistika*, El-Kalem, Sarajevo, 1995, 104; Munir Mujić, *Tropi i figure u arapskoj stilistici*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2011, 135-141.

toga u našoj stilističkoj analizi ove kaside ogranačiti na ova dva pjesnička ukrasa.

Autor se posebno služi paronomazijom kod navođenja lokalnih toponima uz arapske riječi:

وَبَيْشُ نَيْشَتِ بِأَيْدِينَا فَوْسُهُمْ خَوْفُ الدَّمَارِ وَظَنُوْهُمْ قَدْ اغْتَلُوا

A u Nišu, ruke naše njihovih duša se domogaše,
Od straha propadoše i gonjenji tom mišlu se uništiše. (stih 18)

Autor koristi ime toponima *nīš*, Niš i glagol u pasivu *nīšat*, u značenju uzeti, domoći se.

Također kaže:

كَذَا وَدِينُ وَدِينُ اللَّهِ يَظْهَرُ وَأَمْرُنَا كُلُّهُ لِلَّهِ مَوْكُولٌ

Tako i u Vidinu, pobjeda pripade Allahovom dinu
A vjerni Allahu prepustiše svoju sudbinu. (stih 12)

U ovom stihu se koristi ime toponima *widīn*, Vidin i *dīn*, vjera. Ovih primjena ima puno u kasidi. Imena mjesta se kombiniraju sa arapskim leksemama, u prvom slučaju sa glagolom, a u drugom sa imenicom.

Da bi se ova kasida u potpunosti razumjela, nužno je razumijevanje kur'anskog i hadiskog podteksta. Autor, kroz *iqtibās*, u kasidu uključuje kur'anske lekseme, sintagme, ideje i događaje. Navest ćemo nekoliko primjera:

كَانَ رَأْسَهُمُ الْعَالَمِيُّ هُوَ الْفَيْلُ كَانَهُمْ جِيَفَا أَصْحَابَ أَبْرَاهَمَ
كَانَ أَبْطَالَنَا طَيْرُ رَأْبَابِيلُ كَانَ فَلَعْتَهُمْ وَادِي مُحَاسَّرِهِمْ
جَارَةً دَفَقَهُمَا الْيَوْمُ سَجِيلُ كَانَ حَبَّاتِ رَمْيٍ مِّنْ بَنَادِقَهَا
وَمُزَّقْتُ فِي التَّرَى عَصْفٌ وَمَأْكُولٌ كَانَ أَوْصَالَهُمْ بِالثَّرْبِ قَدْ طُرِحَتِ

Kao da su ostaci vojske Ebrehine
Na čijem čelu neposlušni slon bješe.
Njihova tvrđava postade im k'o dolina Muhassir
A naši junaci bjehu poput ptica Ebabil.
A kursumi što ih puške naše ispalile
Grumeni su gline iz Vatre, što na njih danas padaše.
Po zemlji su pobacani i u prašinu uvaljani
Te su postali kao lišće koje crvi rastočiše. (stihovi 50-53)

U četiri stiha autor koristi nekoliko kur'anskih izraza: *fīl*, *ṭayr abābīl*, *hiġāra siġġil* i *'asf ma'kūl* koji se nalaze u suri *al-Fīl*:

الَّمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفَلِيلِ ﴿٤﴾ أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْنَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ ﴿٥﴾ وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طِينًا أَبَابِيلَ
﴿٦﴾ تَرْمِيهِمْ بِحَجَارَةٍ مِّنْ سَجْنَى ﴿٧﴾ فَجَعَلْتُهُمْ كَعَصِيفٍ مَا كُوِّلَ ﴿٨﴾

, „Zar nisi što je sa vlasnicima slona Gospodar tvoj uradio! Zar lukavstvo njihovo nije omeo i protiv njih jata ptica poslao, koje su na njih grumenje od gline pečene bacale, pa ih On kao lišće koje su crvi istočili učinio?“²⁴

Mjesto *Muħassir*, koje spominje autor, nalazi se između Arefata i Mine. Prema Poslanikovom, s.a.v.s., predanju, ono je bilo mjesto gdje je stradala Ebrehina vojska.²⁵

U još jednom stihu, autor kaže:

وَصَبَ سَوْطَ عَذَابِ اللَّهِ فَرَقَهُمْ وَحَصَنُهُمْ غَضَبًا بِالنَّارِ مَشْغُولُونَ

Na njih se bič Allahove srdžbe spustio

Te tvrđave njihove u srdžbi vatrom rasplamsao. (stih 54)

U ovom primjeru autor koristi kur'anski ajet: *فَصَبَ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ*, iz sure *al-Faqr*, koji u prijevodu znači: *Na njih je Gospodar tvoj bič srdžbe spustio.*²⁶

Kur'ansko-hadiski podtekst se vidi u čitavoj kasidi, od leksema, preko sintagmi, rečenica, do čitavih kazivanja, ukomponiranih u kasidu, kao što je slučaj u kazivanju *o vlasnicima slona*. Autor je bio i muftija, što je iziskivalo veoma visoku islamsku naobrazbu, te njegova kasida obiluje vjerskim motivima. Kur'anski i hadiski podtekst nužan je za razumijevanje kaside. U klasičnoj arapskoj stilistici kur'anski i hadiski podtekst je imao za cilj pojačati značenje stihova i potvrditi njegove ideje.²⁷

Autor kaside je uključio jedan polustih iz kaside *Bānat Su'ād Ka'ba b. Zuhayra*:

كَانَتْ مَوَاعِيدُ عُرْقُوبٍ لَهَا مَثَلٌ
وَمَا مَوَاعِيدُهَا إِلَّا أَبَاطِيلٌ

Urkubova obećanja za nju su bila primjer

A njena obećanja samo su puste laži.

U kasidi autor kaže:

زَادَتْ مَوَاعِيدُ إِبْلِيسَ غُرُورَهُمْ وَمَا مَوَاعِيدُهُ إِلَّا أَبَاطِيلٌ

24 Sura *al-Fīl*, 1-5.

25 Abraha b. as-Šabāḥ, Abū Yaksūm bio je namjesnik (*amīr*) abesinskog vladara u Jemenu. On je sa svojom vojskom u godini rođenja poslanika Muhammeda, s.a.v.s., poznatoj pod imenom *Godina Slona* (*Sana al-Fīl*), pokušao zauzeti Mekku i srušiti Ka'bu, ali u tome nije uspio (Vidi opširnije: Al-Ḥāfiẓ Ismā’il Ibn Katīr, *Tafsīr al-Qur’ān al-‘azīm*, al-ġuz’ ar-rābi’, Dār al-ḥīṭ al-Qāhirah, 1414/1993, str. 552-556).

26 Kur'an, sura *al-Faqr*, 13.

27 O intertekstualnim vezama arapske poezije i Kur'anu vidjeti: Berin Bajrić, „Poznavanje sadržaja Kur'anu kao preduvjet razumijevanja sufiske poezije na orijentalnim jezicima“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Orijentalni institut, Sarajevo, 60/2010, str. 93-108.

Iblisova obećanja obmanu im povećaše
A njegova obećanja samo su puste laži. (stih 63)²⁸

Drugi polustih je identičan, izuzev roda lične zamjenice. I u prvom polustihu upotrebljava na poziciji prve riječi u stihovima *al-aḡwaf* glagole *كَانَتْ* i *مَوَاعِدْ* u prošlom vremenu, zatim na poziciji druge riječi u stihovima *إِبْلِيسْ* i *عُرْقُوبْ*. Kasida *Bānat Su‘ād (Burda)* Ibn Zuhayra imala je veoma velik utjecaj u islamskoj tradiciji, te je razumljivo da su pjesnici pjevali stihove po uzoru na ovu kasidu. Brojni pjesnici su, čak, ispjevali čitave kaside, kao što su al-Būshīrī²⁹ i Ahmad Šawqī,³⁰ a i u bošnjačkoj književnosti na arapskom jeziku kasida je imala snažan utjecaj.

Tekst kaside u izvorniku na arapskom jeziku:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، وَبِهِ نَسْتَعِينَ

Fol. 80b

حَبَلُ الْجَهَادِ بِنَصْرِهِ مَوْصُولُ عَلَى الْعَدُوِ فَدَاهُمْ وَقَدْ نَبُوا فَالَّذِينَ دُونُ نُصْرَةِ وَالْكُفُرِ مَخْذُولُ أَرَادُ فَغْلًا لِشَيْءٍ فَهُوَ مَفْغُولُ 5 وَكُلُّ رَبٍ سِوَاهُ فَهُوَ مَجْعُولُ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَاطِلٍ فَالَّذِينَ مَكْفُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَحَدُّ الْكُفُرِ مَفْلُولُ وَطَرْفُ أَهْلِ الْهَدَى بِالنُّورِ مَكْحُولُ فَكَمْ لَعِنِي بِسَيْفِ الظَّيْنِ مَقْتُولُ	الْحَمْدُ لِلَّهِ هَذَا الْفَصْدُ وَالسُّوْلُ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَدَ اللَّهُ كَرَّتْنَا الْحَمْدُ لِلَّهِ قَدْ ذَارَ الْقَضَاءُ لَنَا سُبْحَانَ مَنْ أَمْرُهُ لِلشَّيْءٍ كُنْ فَإِذَا وَلَا إِلَهَ سِوَاهُ وَاحِدٌ أَحَدٌ وَاللَّهُ أَكْبَرُ جَاءَ الْحَقُّ يَدْمَغُ مَا بِالنَّصْرِ مِنْ رَبِّنَا سُبْحَانَهُ أَبَدًا وَأَهْلُهُ فِي ضَلَالٍ فِي ظَلَامٍ عُمَىٰ سُبْحَانُنَا لِرَقَابِ الْكُفَّارِ قَاطِعَةٌ
--	---

28 Ovim se aludira na 120. ajet iz sure *an-Nisā'* koji u prijevodu glasi: *On (šejtan) im obećava i primamljuje ih lažnim nadama, a ono što im šejtan obeća samo je obmana.*

29 Puno ime mu je Muhammed b. Sa‘id b Hammād b. Muḥsin b. ‘Abdullāh as-Šīnhāgī al-Būshīrī. Rođen je u selu Dalās u Gornjem Egiptu 608/1211. godine, odrastao u selu Būshīr (na koptskom znači *Hram Ozirisa*), udaljenom 14 km od al-Čīze s poznatim piramidama (po kojem je i dobio nadimak *al-Būshīrī*), a umro u Aleksandriji 694/1294. godine. Puni naziv njegove kaside je *al-Kawākib ad-durriyya fī madh Hayr al-bariyya*, ali je poznatija pod skraćenim nazivom *Qaṣīda al-Burda* (v. Kahħāla, X, str. 28 i Brockelmann, G. I, str. 264-264 i S I, str. 467-472). Tekst kaside je dostupan na: www.tunisia-sat.com/forums/threads/2873014/ (25. 11. 2018).

30 Ahmad Šawqī b. ‘Alī b. Ahmad, poznat i pod nadimkom Amīr as-Šu‘arā’ (Princ Pjesnikā) rođen je u Kairu 1285/1868. godine, gdje je i umro 1351/1932. godine (v. Kahħāla, I, str. 246-250). Integralni tekst njegove kaside dostupan je na: www.arabicnadwah.com/arabpoets/burdah-shawky.htm (25. 11. 2018).

10	<p>بَدْءُ الْفَتوحِ وَيَأْتِيَكَ التَّفَاصِيلُ لَمَّا رَأَوْا بَاسْنَا قَالُوا أَلَا زُولُوا وَأَمْرُنَا كُلُّهُ لِلَّهِ مَوْكُولٌ عُلُّهُ وَنَنَا فَاطَّاعُونَا وَهُمْ جِيلٌ فَالْجُنُدُ بَادُوا وَذُو الْخَزِيرِ مَغْلُولُ</p>	<p>فِي رُبْعِ عَامٍ فَتَحْنَا شَارُكُوْنِي وَدَا كَذَاكَ قَلْعَةً مُوسَى أَهْلُهَا هَرْبُوا كَذَا وَدِينُ وَدِينُ اللَّهِ يَظْهِرُ كَذَاكَ أَرْدَلُ فَاءَتْ بَعْدَ مَا نَقَضَتْ وَحِيزَرُ حِيزَرُ فِي أَجْنَادِهِ أَخْذُوا</p>
15	<p>تَفَرَّقُوا فِرَقًا مِنَّا وَمَا مِيلُوا يَوْمًا أَفَامُوا كَمَا كَالُوا لَنَا كِيلُوا بُورُ طَابُورُهُمْ إِذْ هُمْ مَخَازِيلُ خَوْفُ الدِّيمَارِ وَظَنُونُهُمْ قَدْ اغْتَيْلُوا وَقَدْ أَصِيبُوا فَمَجْرُوحٌ وَمَغْلُولُ</p>	<p>كَذَاكَ طَابُورُهُمْ طَارُوا وَمَا تَبَثُوا مَا طَابَ طَابُورُهُمْ نَفَسًا بِالْمُقَامِ وَلَوْ تَحَصَّنُوا ثُمَّ فَرُوا إِنَّهُمْ رُمَرُ وَنِيشُ نِيشُتْ بِإِيْدِينَا نُفُوسُهُمْ فَاسْتَأْمَنُونَا فَأَمَّا نُفُوسُهُمْ فَصَارَتْ الطُّرُقُ مِنْهُمْ صَاحِحَةً مَادِبَةً كَذَا سَمَنْدَرَةُ نَاسْتُهُمْ حَرْبًا رُؤُسُهُمْ تَرَدَّى عَنْ كَوَاهِلِهِمْ</p>
20	<p>بِهَا السِّيَاعُ لَهَا مِنْهُمْ مَآكِيلُ سُيُوفُنَا فَإِذَا هَلَكَى مَقَايِيلُ أَجْسَامُهُمْ جِيفٌ صَرْعَى مَجَادِيلُ</p>	<p>Fol. 81a</p>
25	<p>عَلَى الْعِيدِ أَوَّلَنَا فِي الْقَوْمِ تَتَكَبَّلُ إِذْ أَمْرُ الإِسْلَامِ بِالْأَطْافِ مَشْمُولُ بِهَا الْمَصَاحِفُ تُتَلَّى وَلَيْسَ إِنْجِيلُ لِلْعَامِ ذَا فَاسِتَوَى عَدُّ وَتَأْوِيلُ فَتْحُ جَدِيدٌ وَتَكْبِيرٌ وَتَهْلِيلُ</p>	<p>كَذَاكَ إِحْرَامٌ جَاءَنَا مُخْرِمَةً وَفَتْحٌ إِسْلَامٌ عَادَتْ كَاسِمَهَا وَزَهْتُ كَذَا قِلَاعٌ تَلِيهَا كُلُّهَا فَتُحْتَ عَامٌ فَتْحُوَاتِ فِيهِ أَرْخُنَ يَكْنُ وَرَابِعُ الشَّهْرِ فِي الْعَامِ الْجَدِيدِ بَدَا</p>
30	<p>بِكُلِّ أَجْرٍ دَنِيَ الْهَيْجَاجَ مَهْرُولُ بِقَرْنِهِ شَغْفٌ بِالْحَرْبِ مَشْغُولُ وَتُرْبِيَهَا بِدِمَاءِ الْكُفَّارِ مَيْلُولُ نُفُوسُهُمْ بَيْنَ بَنَىٰ وَهُوَ مَفْصُولُ وَمَا لَهُمْ عَنْ حِيَاضِ الْمَوْتِ تَحْوِيلُ</p>	<p>وَذَا بَلْغَرَادُ أَنْزَلَنَا بِسَاحَتِهَا مِنْ فَوْقِهِ بَطَلُ شَاكِي السِّلَاحِ لَهُ يَمْوِجُ بَحْرُ حَمِيسٍ فِي جَوَانِبِهَا أَرَاقَهَا بِيَضِّ أَفْوَامُ لَنَا بَذَلُوا لَا يَنْزِلُ الْجَرْحُ إِلَّا فِي نُحُورِهِمْ</p>
35	<p>لَمَا تَلَاقُوا مَعَ الْأَعْدَادِ أَلَا صُولُ تَلَمُّعُ الْبَرْقِ مَاضِي الْحَدَّ مَصْقُولُ كُعُوبَهَا تَنْثَى فِي قَدَّهَا طُولُ سَدِيدِ النَّبَلِ ثُمَّ حَدِيدِ النَّصْلِ بَلْ قُولُوا</p>	<p>مِنْ مَعْشِرِ خُشْنِ قَدْ قَالَ سَيْدُهُمْ صَالُوا بِصَارِمٍ عَصْبٍ بَاتِرٍ وَلَهُ صَالُوا بِسَمْرُ قَنَاءَ بِالْدِمَاءِ خَضَبَتْ صَالُوا بِقَوْسٍ سَدِيدِ النَّصْلِ ثُمَّ</p>

	وَنَصْلُهُ بِنِيَاطِ الْقَلْبِ مَعْقُولٌ رَامِيهِ فِي الْجَوَّ أَصْوَاتُ مَهَاوِيلٌ كَالْبَرْقِ نَارٌ بِهَا الْأَبْصَارُ مَسْمُولٌ يَخُذُ فِي الْأَرْضِ بِالْعَجَلَاتِ مَمْحُولٌ بِهَا رَصِينَ الْبَنَا هَدْمٌ وَمَهْلُولٌ لِلْجَوَّ تَعْلُو لَهَا الْمَطْلُوبُ إِكْلِيلٌ صُعُودُهَا وَلَهَا فِي الْأَرْضِ تَتَفَلِّ سَبْعِينَ أَوْ زَدُوا أَنْفُصُهُمْ فَهُوَ تَمَثِيلٌ أَوْ حَزَّ رَأْسِ قَتَّى وَالْكُلُّ قَتَّولٌ	صَالُوا بِمَا سَهُمْ شَهُمْ إِنْ رَمَى فَرْمًا صَالُوا بِمَدْفَعَ مِنْهُ حِينَ يُطْلَقُهُ كَانَهُ صَوْتُ رَغْدٍ فَاصِفٌ وَلَهُ يَجُرُّ وَاحِدَةً سَبْعُونَ مِنْ بَقَرٍ كَانَ حَبَّتَهُ فِي النَّارِ صَاعِقَةً صَالُوا بِقُتْبَرَةٍ إِذْ أَضْرِمَتْ صَاعِدَتْ عَادَتْ هَوْتُ لِحَضِيضِ الْأَرْضِ أَسْرَعَ مِنْ دَارَتْ كَمَا أَسْرَعَ الْأَرْجَاءَ فَانْفَلَقَتْ كُلُّ أَبَانِ لِشَلِّو أَوْ فَرَى جَسَداً
40		Fol. 81b
45		

	وَإِنْ ذَلِكَ مَعْدُودٌ وَمَعْدُولٌ مِنْ رَطْبٍ أَوْ يَابِسٍ فَالْأَمْرُ تَهْوِيلٌ بِكَفِّ ذِي الْأَيْدِي مِنْهُ الرِّزْدُ مَفْتُولٌ كَانَ أَجْسَامُهُمْ مِنْهُ أَغْرَيِيلٌ كَانَ رَأْسُهُمُ الْعَاتِيُّ هُوَ الْفَيْلُ كَانَ أَبْطَالَنَا طَيْرًا بَاهِيلٌ جَحَارَةً فَفَتَّهَا الْيَوْمُ سِجِيلٌ وَمُرَزَّقْتُ فِي التَّرَى عَصْفٌ وَمَأْكُولٌ وَحَصْنُهُمْ غَصَبًا بِالنَّارِ مَشْعُولٌ فِي الْوَضْعِ عَالِيَّهُ فَالْحِصْنُ مَثُولٌ حُزْنًا غَنَائِمُهُمْ وَالْبَابُ مَقْفُولٌ وَقَلْبُ الْأَرْضِ مِنْهُمْ صَاحِ جِرِيلٌ فِي سَاعَةٍ مِنْ نَهَارٍ مَا لَهَا طَولٌ عَبْبِ الصَّقِيلِ وَبِالرُّغْبِ الَّذِي أُولُوا وَحُجَّةً لِرَجَالِ الْعِلْمِ إِنْ سِيلُوا بِيَوْمًا غَرَزاً لَا يُكُنْ جُنْ وَتَقْشِيلٌ وَأَنَّ طَالَبَهُمْ بِالْغُرْمِ مَمْطُولٌ وَمَا مَوَاعِيدُهُ إِلَّا الْأَبْطَاطِيلُ	إِلَّا الَّذِي شَاءَ مَوْلَانَا سَلَامَتَهُ فَقَارُهَا أَحْرَقَتْ مَا جَاوَرَتْ لَهُمَا صَالُوا بِبُنْدَقَةٍ بَارُودُهَا خَذْفٌ حَبَّاتُهَا لِجُسُومِ الْقَوْمِ خَارِقَةٌ كَانُهُمْ جِيَافًا أَصْحَابُ أَبْرَاهِيمَ كَانَ قَلْعَهُمْ وَادِي مُحَسَّرَهُمْ كَانَ حَبَّاتِ رَمَيٍ مِنْ بَنَادِقَنَا كَانَ أُوصَالَهُمْ بِالنُّرْبِ قَدْ طُرِحَتْ وَصُبَّ سَوْطُ عَذَابِ اللَّهِ فَوْقَهُمْ نَهَمَ الْحِصْنُ حَتَّى صَارَ سَافِلُهُ تَقْتَحَتْ طُرُقُ فِي سُورَه فَلَقَدْ كَانُهُمْ قَوْمٌ لُوطٍ حِينَ صَاحَ بِهِمْ عِشْرُونَ أَلْفًا لَعَمْرِي مِنْهُمْ هَلَكُوا بِالنَّارِ وَالْمَاءِ وَالرِّزْدِ التَّقِيلِ وَبِالْ وَإِنَّهُ لِأُولَئِي الْأَبْيَابِ تَذَكِّرَةً وَقُوَّةً لِقُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا كَانُوا يَظْنُونَ أَنَّ الدَّسْتَرَ تَمَّ لَهُمْ زَادَتْ مَوَاعِيدُ إِبْلِيسَ غَرُورَهُمْ
50		
55		
60		

<p style="text-align: right;">وَإِنْ أَعْدَ الْعِدَا عَمْرِي عَزَازِيلُ وَكَيْدُ الْصَّلِيبِ الْأَذْهَرَ تَضْلِيلُ أَمْرٌ وَوَعْدٌ وَوَعْدُ اللَّهِ مَفْعُولٌ لَتَا وَإِنْجَازُهُ مَا فِيهِ تَطْوِيلُ قَدْ اسْتَبِحْتُ وَمَنْ فِيهَا قَدْ اسْتُولُوا</p>	<p style="text-align: right;">يُغْرِئُهُمْ وَيُمَنِّيُهُمْ فَيُفْلِكُهُمْ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا وَعَذْ خَالِقًا فَاتَّلُوْهُمْ يُعَذِّبُهُمْ نَذَرْهَا قَدْ امْتَنَّا فَقَاتَّنَا فَانْجَزَهَا كَذَا قِلَاعُ حَوَالِيهَا بِاجْمَعِهَا</p>
Fol. 82a	
<p style="text-align: right;">فَسَلَمْتُ أَهْلَهَا أَسْرَى مَكَابِيلُ خَتَامَهَا أُوسَكُ وَالخَنْمُ تَكْمِيلُ قَالَتْ لَهُمْ دِينُكُمْ سَخْ وَمَدْخُولُ فَيْنِ الإِسْلَامُ مُسْتَصْفَى وَمَنْخُولُ لَا يَبْتَغِي الْكُفَّرَ لَوْ قَدْ دِيلُوا سِلْمًا فَأَسْلَمَ مِنْكُمْ إِنْكُمْ حُولُ</p>	<p style="text-align: right;">مِنْهَا حَوَالَتَهَا أَدْتَ حَوَالَتَهَا بُوكُرْدَلَانُ وَرَادِينُ وَغَيْرُهُمَا وَادْكُرْ جَزِيرَتَهُمْ عَابِتْ جَرِيرَتَهُمْ إِنِّي أَعُودُ إِلَى الإِسْلَامِ تَائِيَةً حَرْبٌ لَكُمْ أَبَدًا سِلْمٌ لَهُمْ رُشْدًا إِنِّي أَسْلَمْتُكُمْ كَيْمًا أَسَالَمْتُهُمْ فَأَسْلَمْتُ سَلَمًا هُمْ سَالَمْتُ سَلِمَتْ</p>
<p style="text-align: right;">70 75</p>	<p style="text-align: right;">حَتَّى يَلْغَرَادُ تُحَاكِي مِصْرَ فِي دَعَةٍ وَبَدَلَ اللَّهُ بَعْدَ الْخَوْفِ الْأَمْنَ لَنَا وَالْحَمْدُ طَرَّا لِمَنْ قَدْ أَدْهَبَ الْحَرَنَا إِنَّ الْعَوَاقِبَ قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ وَلَا اللَّهُ مَوْلَى الْأُولَى قَدْ آمَنُوا فَلِذَا مَا عَنْهُمْ غَيْرُ أَمْنِيَاتِهِمْ وَلَهُ وَالْكَيْدُ مِنْهُ ضَعِيفٌ وَالْوَلَاءُ لَهُ وَانَّ كَيْدِي مَتَّيْنُ قَوْلُ نَاصِرِنَا</p>
<p style="text-align: right;">80 85</p>	<p style="text-align: right;">قَدْ أَصْطَفَى مُصْطَفَى بَاشَا لِقَالِهِمْ صَدْرُ الصُّدُورِ مُعِينُ الدِّينِ حَتْفَ عَدَا كَانَهُ خَالِدٌ فِي بَاسِهِ وَنَدَا أَرْدَى بِسْطَوَتِهِ الْجَيْشُ الْلَّاهِيَنَ كَمَا وَحَانَ حَيْنٌ لِأَهْلِ الْكُفْرِ فِي زَمَنِهِ فَالْأَرْأَسُ مِنْ مَيْتِهِمْ فَوْقَ الرُّمْحِ مَشَى وَالنَّصْرُ وَالْعَوْنُونُ مِنْ رَبِّ السَّمَاءِ لَهُ</p>
90	

هَذِي فُتْوَاهُهُ أَصْحَاثُ مُبَارَكَةٍ
وَسَعْيُهُ الْجَدُّ مَشْكُورٌ وَمَقْبُولٌ

Fol. 82b

وَمِنْ أَخِيهِ وَذَا فِي النَّاسِ مَقْبُولٌ
شَهْمٌ عَلَى كَرَمِ الْأَخْلَاقِ مَجْبُولٌ
وَدَمْعُهُ فِي دُجَى الْأَسْحَارِ مَهْمُولٌ
95 بِحَبَّةٍ أَنْ شَعِيرٌ أَوْ صَقِيلٌ
وَالْجَابِرُ النَّذْلُ مَبْعُودٌ وَمَغْزُولٌ
وَالظَّالِمُ الْمُعْذَدِي خَسْفٌ وَمَنْكُولٌ
بِالْمُضْطَفَى دِينَنَا وَالسِّتْرُ مَسْتُولٌ
أَزْرًا وَزِيرًا وَفِي أَعْمَارِهِمْ طُولٌ
100 فَقْلُ وَجْهُكَ هَذَا الْقَصْدَ وَالسُّولُ
بَنِي وَمَنْ قَدْ حَوَاهُ الْعَرْضُ وَالْطُولُ
إِلَى الْمَقَامِ الَّذِي آوَيْتَهُ مَفْسُولُ
لَاَقِي الْعِدَا نَاضِلُ وَالْقَرْنُ مَنْصُولُ

وَنُصْرَةُ الدِّينِ مِنْ أَبِيهِ لَهُ
وَالْعَدْلُ هِمَّتُهُ وَالصَّدْقَ شَيْمَتُهُ
بَرُّ تَقْيَى نَقْيَى بَرُّ بِوَالْدَتِهِ
لَا يَرْتَضِي الظُّلْمَ مَا بَيْنَ الْأَيَامِ وَلَوْ
فِي عَدْلِهِ الْعَدْلُ مَنْصُوبٌ يَقْرِبُهُ
وَالْحَقُّ يُؤْخَذُ وَالْمَظْلُومُ مُنْتَصِرٌ
فَالْحَمْدُ لِلَّهِ، قَدْ أَحْيَ إِلَهَ لَنَا
أَبْقَاهُ مَعْ وُلْدِهِ رَبِّي لَنَا وَزَرَا
تَارِيْخُ قَتْرَاجِ بِلْغَرَادِ إِذَا سَالَ
ثُمَّ الصَّلَاةُ عَلَى الْمُخْتَارِ أَفْضَلُ مِنْ
فُلَّاهُمْ إِنْ نَظَرْتَ الْحَقَّ مَنْبَثُهُمْ
وَالْأَلِ وَالصَّحْبِ مِنْ يَوْمِ النِّضَالِ إِذَا

Prijevod kaside

(Fol. 80b)

Hvaljen neka je Allah, ova namjera i želja ova

Uže je džihada što se veže za Allahovu pomoć.

Hvaljen neka je Allah, koji nam je ponovo

Kao i ranije, nad neprijateljem našim darivao nadmoć.

Hvaljen neka je Allah što nam je sudba naklonjena bila

Pa je vjera, nad nevjerom poniženom, nadmoć ostvarila.

Slavljen neka je Onaj čija naredba je 'budi'

I sve se ostvari, što On zaželi i naredi.³¹

5 Nema božanstva sem Njega, Jedinstvenog Jedinog
I svakog vladara, pored Njega, baca poniženog.

Allah je najveći, istina je došla i zabludu

sto je na Zemlji bila, uništila, a vjeri je

Vazda, pobjeda od Slavljenog Gospodara, obećana
i vjernicima je darivana, dok je oštrica nevjere otupila.

Sljedbenici zablude, u slijepilu tame tumaraju

31 Autor aludira na 82. ajet sure *Yā-Sīn*, „A odredba Njegova, kad On nešto hoće, samo je da tome kaže: *Budi!* i ono biva!“

Dok se oči vjernika svjetlošću upute ukrašavaju.

Naše sablje režu vratove nevjernika

Koliko samo sablje vjere sasjekoše prokletnika.

- 10 Za četvrt godine³² osvojimo Šarkoj,³³ a sad'
ćemo ti sve o osvajanjima što počeše tad kazat'.

Tako i iz Kal'atu Musa³⁴ ljudi pobjegoše

Uzvikujući 'bježite', kada silu našu ugledaše.

Tako i u Vidinu,³⁵ pobjeda pripade Allahovom dinu

32 Tj., u posljednjem kvartalu hidžretske godine, odnosno u mjesecima: ševvalu, zu-l-ka‘detu i zu-l-hidžđetu 1101. (8. jula – 4. oktobra 1690.) godine, što se u potpunosti podudara i sa hronologijom događaja koje u svojoj hronici *Vāki ‘āt-i Sefar-i Sultāni Sūleymān-i Sānī* naveo i drugi učesnik ovoga pohoda Abdullah ibn Ibrahim al-Uskudari.

33 U arapskom izvorniku شارکوی Šarkoj, odnosno Šehirkoj, tj. tvrđava Pirot. Osmanlije su Pirot zauzele 10. augusta 1690. godine, nakon što su neprijateljskim vojnicima dozvolile da se s ličnim naoružanjem povuku u Belu Palanku, s tim što su svi oni koji su smatrani podanicima sultana morali ostati. Iz kolone carskih vojnika koji su se povlačili izdvojeno je 26 hajduka. Osmanlijama je predato oko 300 pripadnika raje, žena, djece, staraca i preko četrdeset ranije zarobljenih muslimana. U pirotskoj tvrđavi zatećeno je devet buradi crnog baruta, četiri šakaloz topa, petsto mjerica ječma i dva hambara s brašnom.

34 U izvorniku na arapskom stoji قلعة موسى, dok se u osmanskim izvorima navodi pod imenima موسى پاشا قلعه سی Musa-pašina tvrđava (grad), Musa-pašina Palanka, a od 1877. godine آق پانچه Bela Palanka. Evlija Čelebi navodi da su hajduci razbojnici 1048/1639-40, kada je Kodža Musa-paša, bio budimski namjesnik, u ovome mjestu napali jedan veliki karavan i pobili mnogo muslimana. Zbog toga je Musa-paša ovdje podigao ovaj divni grad i poklonio ga Murad-hanu, osvajaču Bagdada. Odатle ga i nazivaju Musa-pašinim gradom ili Palankom. Musa-pašina tvrđava sagradena je od kamena. Prema Uskudarijevu opisu tvrđava je bila kvadratnog oblika, čije su strane bile duge oko 130 aršina (98,5 m). Na čoškovima su stajale kule kružnog oblika, a na sredini svake strane još po jedna kula (ukupno 8). Na vrhu zidina između svake od osam kula, nalazilo se po 36 nazubljenih otvora. Musa-pašina tvrđava imala je dvije kapije, veću okrenutu prema jugu i manju okrenutu prema sjeveru. Evlija Čelebi navodi da je glavna kapija bila gvozdena. Izvan tvrđave Musa-paša je podigao i veliki han u kome su odsjedali putnici i namjernici. Ovaj Kodža Musa-paša (sin Mehmedov) rođen je u selu Vikoč kod Foče. Najprije ga nalazimo kao silahdara sultana Murata IV. Godine 1040/1630. postao je namjesnik u Egiptu. Kasnije je bio član Divana i tri puta budimski vezir. Kada je Murat IV poveo vojnu na Bagdad, ostavio je Musa-pašu u Carigradu kao namjesnika. Godine 1055/1645. postao je admiral osmanske mornarice (kapudanpaša) i u tom je svojstvu poginuo u pomorskoj Bici kod Negroponta 22. januara 1647. godine. Musa-paša je imao svojih zadužbina još u Beogradu, Budimu i u Bosni. Imao je više braće i sestara. Musa-pašin sin Husein bio je prvi mutevellija očeva vakufa u Novoj Kasabi. Mutevellija Musa-pašinog vakufa u Beogradu bio je nadzornik njegova vakufa u Novoj Kasabi na Jadru. Podigao je i jednu česmu u Donjoj Tuzli (v. Evlija Čelebi, *Putopis – Preveo, uvod i komentar* napisao Hazim Šabanović, Sarajevo, 1979., str. 61-62 i 479). Poslije osvajanja Pirota 10. augusta 1690. godine, Osmanlije su krenule prema Beloj Palanki koju su zauzele 12. augusta. Osmanlije su Palanku zatekle pustu jer se posada, čuvši od pirotskog garnizona vijesti o nadmoći osmanskih trupa, povukla bez borbe.

35 Tvrđava Vidin, poznata i pod imenom Baba Vida nalazi se na velikoj okuci Dunava u

A vjerni Allahu svoju prepustiše sudbinu.
I Erdelj³⁶ se pokori nakon što ugovor s nama prekriši
Pokornost nam iskazaše i slabost svoju pokazaše.

I Hajzer³⁷ bi uhvaćen međ' vojnicima što su zarobljeni
Vojnike poraziše i vlasnike svinja u čelične okove baciše.

15 I njihov tabor krhak i slabasa bješe
Pred nama se razbježaše i nimalo čvrsti ne ostaše.

Tabor njihov niti jednog trena nije bio postojan
U mjestu svom, kako nas napadnuše, tako i uzvratismo.
Utvrđili su se, al' se razbježaše, ta' to je družina
Propala, a njihov tabor je skupina ponižena.

A u Nišu,³⁸ ruke naše njihovih duša se domogaše,
od straha propadoše i gonjenji tom mišlju se uništio.

sjeveroistočnom dijelu grada-luke Vidina, u sjeverozapadnom dijelu današnje Bugarske, u blizini srpsko-bugarske granice. Tvrđava je građena u periodu od 10. do 14. stoljeća. Tvrđava je obnovljena i predstavlja najznačajniju turističku atrakciju današnjeg grada Vidina. U pohodu na Srbiju 1690. godine Osmanlije su opsadu vidinske tvrđave započele 23. augusta i u nju su ušle sedmi dan opsade 29. augusta 1690. godine, nakon što su branioci istakli bijelu zastavu i zatražili milost. Tvrđavi je dat *aman* pod uslovom da posada ostavi sve oružje, topove, municiju i provijant i da pješice napusti grad. Više od hiljadu carskih vojnika zaputilo se ka Smederevu, dok je raja, prema uslovima predaje, ostala u Vidinu.

- 36 U arapskom izvorniku navedeno kao أَرْدَلْ tj. tvrđava Erdelj u Transilvaniji, povijesnoj pokrajini u Rumuniji. Tokom Velikoga (Bečkoga) rata za oslobođenje (1683–99) transilvanski knez Apafi zatražio je zaštitu rimsко-njemačkog cara Leopolda I., koji je 1691. proglašio Transilvaniju krunskom zemljom Habzz burgovaca. Osmansko-tatarska vojska razbila je austrijske snage i zauzela Erdelj 28. augusta 1690. godine.
- 37 U arapskom izvorniku napisano حَيْزِر (Hajzer). Riječ je o generalu Hajzleru (Donatu) pod čijom je komandom austrijska vojska branila Erdelj. U borbama za Erdelj Osmanlije su zarobile generala Hajzlera i osamnaest visokih zapovjednika, te zaplijenile trideset topova s municijom.
- 38 Nišku tvrđavu branilo je oko 4.000 hričanskih vojnika i nekoliko stotina konjanika koji su prema Uskudariju imali na raspolaganju 12 velikih opsadnih i 95 luhkih poljskih topova. Osmanlije su opsadu Niša započele u noći između 16. i 17. augusta s preko 50.000 vojnika, s tim što se taj broj stalno povećavao. Žestoke borbe s velikim žrtvama na obje strane trajale su sve do 8. septembra, kada je prestala tutnjava topova i puščana paljba, nakon što su branioci zatražili pregovore o časnoj predaji. Prema ugovoru, gradska posada s porodicama mogla je izaći samo sa 100 kola s namirnicama i ličnim naoružanjem, dok su svi zarobljeni muslimani, preobraćenici i hajduci, muškarci i žene, bez izuzetka morali biti predani Osmanlijama. Krajem dana 9. septembra civilni, podanici Leopolda I., u pratnji manjeg broja habzburških vojnika, krenuli su iz grada. Grad su prvo napustili žene, djeca i ostalo njemačko stanovništvo koje se za vrijeme jednogodišnje austrijske uprave bilo doselilo u Niš. Posada je tvrđavu napustila sutradan. Prema ugovoru, cijelokupno naoružanje ostalo je Osmanlijama: četiri havana (opsadna topa s kratkom cijevi), osam baljemeza (teških opsadnih topova s dugom cijevi), pedeset i jedan veliki top, četrdeset i četiri kolonbore (lahka poljska topa), mnogo topovskih

Sigurnost im pružismo kad za nju zamoljeni bismo

Jer među njima samo ranjenike i slabašne ostavismo

20 Putevi kuda su se kretali postadoše trpeza

Na kojoj zvijeri svoj obrok pronalaze.

Tako i u Semenederu³⁹ koplja vaša uđoše

A i naše sablje, te vojнике branioce pobiše.

Glave njihove od tjelesa se odvojiše

A trupla im razbacane lešine postadoše.

(Fol. 81a)

I tvrđava Ihram,⁴⁰ na Bajram nam pade u ruke⁴¹

Kako bi rušenje izbjegla, pokori se, ihramom ogrnuta.

I Feth-i Islam⁴² se, kao što ime veli, vratio i zablistao

Kada je blagošću islama zaogrnut bio.

đuladi i ručnih kumbura (bombi), 1.370 buradi sa 160 tona crnog baruta, te druge opreme i namirnica, među kojima je bilo i 6.000 mjerica brašna.

39 U arapskom izvorniku سمندرة tj. tvrđava Smederevo, koje je u doba osmanske vlasti bilo jedno od najvećih i najbolje čuvanih tvrđava u Srbiji. U pohodu na Srbiju 1690. godine Osmanlije su Smederevo počele opsjetati 26. septembra, kada su na tvrđavu otvorile snažnu topovsku paljbu. Budući da se posada odbila predati, uslijedio je sveopći napad i zauzimanje tvrđave nasilu, uslijed čega su obje strane pretrpjеле velike gubitke, a sama tvrđava teško razaranje. U njoj je ostalo samo desetak kuća i jedan polusrušeni minaret bez džamije.

40 U arapskom izvorniku احرام Ihram, kasnije Hram, a danas tvrđava Ram. Prema Evliji Čelebiji, grad je nazvan ovim imenom zato što je sultan Baježid Veli (Sveti) 1483. godine tu razastro svoj prostirač (*iḥrām*). Na tome mjestu kasnije je podignuta petougaona tvrđava na strmenitoj klisuri pored obale Dunava, sa pet čvrstih i jakih kula. U Čelebijinu opisu stoji: *Cio grad ima u opsegu pet stotina koraka. Ovo je jaka borbena tvrđava sa dvostrukim bedemom, sazidana od dva reda sjajnog tesanog kamenja; građena je tako tvrda kao da ju je gradio Šeddād. Svi pet kula pokrivene su daskom. To su visoke kule sa šiljatim kupolama. U samoj tvrđavi nalazi se Careva džamija* (tj. džamija podignuta u ime sultana Baježida II). *Tu postoji jedna demir kapija koja se otvara prema zapadu* (v. *Putopis*, str. 545-546).

41 Prema ovome stihu, tvrđava Ihram (Hram, Ram) Osmanlijama se predala bez borbe, na *aman*, i u nju su Osmanlije ušle na Hadžijski (Kurban) bajram 10. zu-l-hidžđeta 1101. (14. septembra 1690.) godine.

42 U arapskom izvorniku فتح إسلام Feth-i slam ili Fetislam, odnosno Kladovska tvrđava, nalazi se na obali Dunava, na samom ulazu u današnji grad Kladovo, iz pravca zapada. Čine je fortifikacione cjeline, Malo i Veliko utvrđenje – Kastel, koji je inkorporiran u veću i malu tvrđavu. Velika tvrđava ima dimenzije 480 x 260 m i u osnovi je poligonalna, sa šest kula-bastiona, povezanih bedemima, sa zidanim prolazima, okružena vodenim rovom širine 30 m i pokretnim mostovima, ispred sve tri glavne kapije. Tvrđava je obnovljena i rekonstruisana. Prilikom rekonstrukcije unutar tvrđave otkrivene su mnoge građevine: baruthana, magacini, lagumi, hamam i džamija. U osmanskom pohodu na Srbiju 1690. godine tvrđava Fetislam se predala bez borbe 29. augusta, odmah poslije

- 25 I tvrđave nakon nje, sve osvojene bjehu
U njima se mushafi uče, a ne čitaju evanđelja.
Godina osvajanja, što će je historija zapisati
Godinu pobjede, brojanja i snova ostvarenja.
U čevrtom mjesecu,⁴³ osvajanja počeše
S' godinom novom,⁴⁴ a tekbiri i tehlili ih pratiše.
I taj Beograd,⁴⁵ u njegovo polje se spustismo
Sem borbe na mejdanu, ništa drugo ne htjedosmo.
Njime jezdi junak, do zuba naoružan
Na rog, obuzeto ratom, zauzet.
- 30 Talasi vojske ko more njegove zidine zapljuškuju
A krvlju nevjernika zemlju mu natapaju.
I natopile sablje naših ljudi što su žrtvovali
Svoje živote što su za Džennet nepovratno prodali.
Po grudima njihovim rane padaju
I ponor smrti da izbjegnu ne mogu.
Od žestoke skupine čiji je prvak rekao
Kada se s neprijateljem sretnete, napadajte.⁴⁶

pada Vidina.

43 Tj., od 1. muharrema 1102. (5. oktobra 1690.) godine.

44 Tj., 1102. godinom po Hidžri koja je počela 1. muharrema (5. oktobra 1690.) godine.

45 U arapskom izvorniku stoji بلغراد Beograd. Početkom augusta 1688. godine austrijska vojska u jačini od 45.500 vojnika pod komandom bavarskog kurfirsta Maksimilijana Emanuela stigla je do Beograda i nakon mjesec dana opsade i borbe ušla u grad 6. septembra 1688. godine. Dvije godine i nepuni mjesec kasnije, Osmanlije su se, poslije zauzimanja Smedereva, 1. oktobra 1690. godine našle pod Beogradom i već 2. oktobra krenule u napad, silovitim jurišom janjičara prvo s dunavske, a potom i sa drugih strana. U prva dva dana neprekidne topovske i puščane paljbe poginulo je mnogo vojnika i na jednoj i na drugoj strani. Osmanlije su ušle u Beograd 8. oktobra i do večeri nijedan kršćanin nije ostao u beogradskoj tvrđavi. Većina ih je stradala u borbi ili se udavila u rijeci prilikombjekstva. U beogradskoj tvrđavi zatećeno je oko 500 zarobljenika muslimana, što je bilo mnogo manje nego se očekivalo, jer su Austrijanci većinu zarobljenika već bili otpremili brodovima u Budim (Vidi opširnije: Divna Đurić-Zamolo, *Beograd kao orientalna varoš pod Turcima 1521-1867*, Beograd, 1977., str. 205 i Katić 2012., str. 91-101).

46 Ovim se aludira na 4. ajeta sure *Muhammad* koji u prijevodu glasi: *Kada se u borbi s nevjernicima sretnete po šijama ih udarajte.... sve dok borba ne prestane.*

- Britkom sabljom srdžbe napadaju
Oštricama, blistavilom munje izbrušenu.
- 35 Napali su kopljima od akacije, oštrica
Krvlju obojenih, što se u dužini svojoj previjaju.
Napali su lukovima stijela preciznih
I strijelica pravih, vrhova oštih i britkih.
Napali su pravim strijelama, koje kada gađaju pogode
I čije oštice do samog srca probadaju i dolaze.
Napali su topovima čija đula kada opale
U zraku se strašni glasovi prolome.
Čiji je zvuk kao zvuk strašnog groma
A vatra što je bljuju, poput munje što oči zablijesne.
- 40 40 Jedan od njih sedamdeset krava vuče
Dok njegovi točkovi, što ga nose, u zemlju propadaju.
Njegova đula k'o da su munja, vatrena buktinja
I najčvrše tvrđave ruši i uništava.
Napadaju kumburama, koje kada se zapale
Uzdignu zrak što se poput krune nadvisuje.
Pa se vrati, spusti na zemlju brže
Neg' se uzdigla, te se po zemlji svuda razasula.
Ubrzo su se raspale i u djelićima raspršile
U više il' manje od sedamdeset komada i postale samo slika.
- 45 I vide se samo trupla i djelovi tjelesa
Glave od tijela odvojene, svi su pobijeni.
- (Fol. 81b)
- Osim onoga koga je Gospodar naš zaštitio
A takvih je, doista, malo i neznatno.
Vatra je njihova spržila sve što je dohvatala
Bilo sirovo ili suho, a prizor je zastrašujući.
Oni svojim puškama što barut ispaljuju napadaju
U snažnim rukama što kokot puške pridržavaju.
Kuršumi njegovi neprijatelje ubijaju
Od tijela čovjekova samo sito ostavljaju.
- 50 Kao da su ostaci vojske Ebrehine
Na čijem čelu neposlušni slon⁴⁷ bijaše.

47 U jednoj predaji koju prenosi Ibn Isḥāq se navodi da je u Ebrehinoj vojsci bio slon zvanı Mahmud. Kada je Ebrehina vojska bila nadomak Mekke, slona je za uho uhvatilo Nufayl b. Ḥabīb i rekao mu: Mahmude, ili lezi, ili se vrati odakle si i došao, jer se nalaziš u *Svetoj zemlji*. Slon je legao i nikako ga nisu mogli natjerati da nastavi hod prema Mekki (Vidi opširnije: *Tafsīr Ibn Katīr*, al-ğuz' as-sābi', Dār al-Andalus, str. 372).

Njihova tvrđava postade im k'o dolina Muhassir
A naši junaci bjehu poput ptica Ebabil.

A kuršumi što ih puške naše ispalile
Grumeni su gline iz Vatre, što na njih danas padoše.

Po zemlji su pobacani i u prašinu uvaljani
Te su postali kao lišće koje crvi rastociše.⁴⁸

Na njih se bič Allahove srdžbe spustio
Te tvrđave njihove u srdžbi, vatrom rasplamsao.

55 Njihove tvrđave su porušene, tako da su temelji
Sada na vrhu gomile kamenih ruševina isplivali.

Na zidovima tvrđave njihove put se otvorio
Te smo se plijena dočepali, a da vrata nismo otvorili.

Kao da su narod Lutov, što ih je snažan glas zadesio
Pa je Džibrilov glas cijelu njihovu zemlju prevrnuo.⁴⁹

Dvadeset hiljada⁵⁰ njih, života mi moga, stradaše
U jednom kratkom satu jednog običnog dana.

Pod ognjem, pod vodom i teškim zidinama srušenim
I bujicom ostrom, i strahom koji ih obuze.

60 Ovo je onim što razuma imaju opomena
I dokaz ljudima od znanja, ako pitaju.
I snaga srca vjerničkih onoga dana kada su
bez kukavičluka i neuspjeha napali.

Pomislili su da im je pobjeda pripala
I da je plaćanje kazne njihove odloženo.

Iblisova obećanja obmanu im povećaše
A njegova obećanja samo su puste laži.

48 U stihovima 50-53 aludira se na kur'ansko kazivanje iz sure *al-Fîl* koja u prijevodu glasi:
*Zar nisi čuo što je sa vlasnicima slona Gospodar tvoj uradio! Zar lukavstvo njihovo nije
omeo i protiv njih jata ptica poslao, koje su na njih grumenje od gline pečene bacale, pa
ih kao lišće koje su crvi istočili učinio?* (Prijevod: Besim Korkut).

49 Ovdje pjesnik aludira na 82. ajet iz sure *Hûd* u kojem se daje opis stradanja Lutova
naroda, nakon što ga je, zbog svakojakih grijeha i razvrata, zadesila Božija kazna, opisana
riječima Uzvišenog: *I kada pade naredba Naša, Mi sve prevrnusmo, ono što je bilo gore –
bi dolje, i na njih kao kišu grumenje od pečena blata spustimo, koje je neprekidno sipalo.*

50 Prema navodima osmanskih hroničara, prilikom napada na beogradsku tvrđavu poginulo
je između pet i osam hiljada branitelja. Ako se ovome doda i broj od deset do šesnaest
hiljada poginulih u velikoj eksploziji barutnih magacina i ogromnom požaru koji je
eksplozija izazvala, te onih koji su se utopili u rijeci prilikom bijega, može se reći da
bi brojka od dvadeset hiljada nastradalih, koju navodi autor kaside, mogla biti približno
tačna. Sam Leopold I pisao je svom prijatelju, kapucinskom monahu Markusu d'Avijanu
o gubitku Beograda: *Veliko je zlo u tome da su osim tvrđave i tako važnih mjesta
ostavljene tolike namirnice, ratna oprema i više od pet hiljada moje najbolje pješadije.*

Vara ih i obmanjuje, pa ih u smrt odvodi
Jer, života mi, sam đavo je njihovo neprijateljstvo probudio.
65 I obistinilo se obećanje našeg Gospodara
Pa zamke sljedbenika krsta su samo obmane.
Ubijajte ih, žrtve su svojih spletki⁵¹
To je naredba i obećanje, a obećanje Allahovo istina je.
Odazvali smo se i borili se, te nam je pobjeda
Darivana, a pobjeda nema odlaganja.
Tako i tvrđave okolo nje, sve one
Su se predale, a oni koji su u njima su zarobljeni bili.

(Fol. 82a)

Među njima je i Havała,⁵² što je svoj zavjet ispunila
Te je svoje žitelje, u lancima okovane, predala.
70 Bukurdelen⁵³ i Varadin⁵⁴ a i druge tvrđave
A Osik⁵⁵ je zapečatio, što je pečat završenim bio.

51 Ovim se aludira na 14 ajet sure *at-Tawba* koji u prijevodu glasi: *Borite se protiv njih! Allah će ih rukama vašim kazniti i poniziti, a vas će protiv njih pomoći, i grudi vjernika zaliječiti.* (Prijevod: Besim Korkut).

52 U arapskom izvorniku حواله Havała, odnosno tvrđava Avala. Tvrđava Avala koju su Austrijanci uključili u sistem odbrane Beograda bila je pod opsadom nekoliko kurdske buljuka. Poziv na predaju branioci su prihvatali, s tim što su tražili određeno vrijeme kako bi dobili odobrenje od zapovjednika Beograda. No, kako su se glasnici iz Beograda dva puta vraćali bez konačnog odobrenja, Kurdi su na Novu hidžretsку godinu 1. muharrema 1102. (5. oktobra 1690.) godine na juriš zauzeli tvrđavu.

53 U arapskom izvorniku بوكر دلن tj., Bögürdelen ili tvrđava Šabac na obali Save. Poslije pada Beograda Austrijanci su sami napustili Šabac, ali su ga prethodno zapalili.

54 U arapskom izvorniku ورادين tj. Varadin ili Oradea, grad-tvrđava u današnjoj Rumuniji 13 km od granice s Mađarskom. Poslije pada Beograda, austrijske posade su se povukle iz Varadina, Iloka i Vukovara. Ne znajući za to, iz Beograda su 13. oktobra poslane anadolske i egipatske trupe pod zapovjedništvom Kamenkaša Ahmed-pašom sa zadatkom da zauzmu Varad, Illok i druga utvrđenja. Nedjelju dana kasnije ove trupe su se vratile, jer su tvrđave zatekле napuštene i teško oštećene, što je otvorilo prostor neregularnim trupama da pljačkaju.

55 U arapskom izvorniku أوسك Osik, odnosno tvrđava Osijek, na desnoj obali rijeke Drave u istočnoj Slavoniji u današnjoj Hrvatskoj. Grad se bez borbe predao Osmanlijama 14. augusta 1526. godine. Kasnije ga je sultan Sulejman Zakanodavac obnovio i podigao čuveni pontonski most preko Drave i obližnjih močvara do mjesta Darda u dužini od 8 km. Tvrđava je u sastavu Požeškog sandžaka ostala pod Osmanlijama sve do 29. juna 1687. godine, kada su ga zauzeli Austrijanci. Nije tačan navod autora kaside (al-Barzanđija) da su ga 1690. godine ponovo zauzele Osmanlige. Istina je da je bosanskom valiji Topalu Gazi Husein-paši carskim fermanom dostavljenom po kapidžibaši bilo naređeno: *Tebi veziru, muhafizu Bosne, Husein-paši, naređujem da kada primiš moj visoki ferman, sa junacima Bosne pređeš rijeku Savu, da opsjedneš tvrđavu Osijek i svakako nastojiš*

Spominjem i Džeziru⁵⁶ što je zločine njihove obrukala
I rekla im ta vjera vaša je lažna i krivotvorena.

Ja se vraćam islamu kajući se
Jer vjera islam je čista i pročišćena.

Neka vam je vječan rat, a njima neka je razuman mir
Ne želim nevjerstvo makar i poznato bilo.

Ja vas se odričem, kao što se njima predajem
Potpuno, spasivši se od vas, jer vi ste nesreća.

75 Oni su vjeru prihvatali, pa su u miru sačuvali se

A Dunav poput Nila sličan je.

Čak i Beograd sliči Misiru⁵⁷ u udobnosti
I sigurnosti, u tome nema nikakve dvojbe.

Pa nam je Allah strah zamijenio sigurnošću
Hvaljen neka je Onaj čija riječ se ne mijenja.

I potpuna hvala onome što tugu odagna
Od nas, koji nam ga je u nasljedstvo ostavio.

Na kraju će vjernici pobjedu dočekati
I neprijateljstvo ćemo samo nasilnicima pokazati.

80 Allah je zaštitnik onih koji vjeruju

A nevjernici niti zaštitnika niti posrednika imaju.

Oni ništa, sem pustih želja njihovih, nemaju
I nadu i obmanu koju im Iblis uliva.

Zamke njegove slabost su, a zaštita njegova
Pravo su neprijateljstvo.

da je oslobođiš. Izvršavajući visoki carski ferman, spomenuti je vezir, sa zaimima i timarnicima Bosne, sa zapovjednicima sejmena i ostalim borcima, sa njih preko dvadeset hiljada junaka na dvadeset i tri dana prije Mitrovdana (tj. 15. oktobra 1690) prešao rijeku Savu na skeli Rača i krenuo na Osijek... Opsjedao je tvrđavu Osijek, tukao ju je sedamnaest dana iz šančeva topovima i kumburama, ali je došla zima. Zbog jakih kiša i velike studeni nije mogao tvrđavu osvojiti pa se na Mitrovdan (tj. 5. safera 1102 / 8. novembra 1690. godine) vratio preko Save u Banju Luku (v. Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne 1*, El-Kalem, Sarajevo, 1999., str. 414).

56 U arapskom izvorniku جزيرة tj., Ostrvo ili Međurječe. Ovdje se misli na Srijem koji je smješten između rijeke Save i Dunava, istočno od Vukovara u Slavoniji pa sve do Zemuna, gdje se Sava ulijeva u Dunav. Poslije pada Beograda i povlačenja austrijskih posada, Srijem je bio ničija zemlja kojom su nekontrolisano harale tatarske i albanske čete. Redovna osmanska vlast u Srijemu nije čvrsto uspostavljena, jer je veliki vezir, zbog nadolazeće zime, obustavio dalne operacije.

57 U arapskom izvorniku مصر što se može shvatiti i kao Egipat (Misir), ali i kao glavni grad, metropolu i prijestolnicu, tj. Kairo (v.: T. Muftić, *Arapsko-srpskohrvatski rječnik II*, Sarajevo, 1984., str. 3303). Budući da se Dunav poredi s Nilom, ovdje se Beograd kao metropolu i najveća tvrđava poredi s prijestolnicom Kairom, a ne Misirom kao najplodnijom i najbogatijom pokrajinom ondašnjeg Osmanskog Carstva.

Lukavstvo Moje trajno je, riječi su našeg Pomagača

A slabost nije osobina niti karakteristika snažnih.

Odabralo je Mustafa-pašu⁵⁸ da se protiv njih bori

Svojom odlučnošću i darežljivošći što ju je pokazao.

85 Veliki vezir, pomagač vjere, smrt za neprijatelje

Nad nevjernicima, Allahova sablja isukana.

Kao da je Halid⁵⁹ u hrabrosti svojoj, a u plemenitosti

Ma‘novu⁶⁰ vrijednost je umanjio, te je škrt naspram njega postao.

Snagom svojom uništio je vojsku prokletnika, a

Vjeru našu oživio, kada je Šerijat nepoznat postao.

Došlo je vrijeme, u njegovom zemanu da nevjernici

Postanu razjedinjeni i raštrkani i da ih nesreća pogodi.

Na kopljima glave njihovih mrtvaca kruže

Dok su vratovi živih konopcima privezani.

90 Pobjeda i pomoć Gospodara nebesa mu je pripala

A dostojanstvo i život i dobročinstvo su traženi.

Ova osvajanja bila su blagoslovljena

A njegov neizmjerni trud primljen i plodonosan.

(Fol. 82b)

Pomaganje vjere, od oca mu je njegova⁶¹

I od brata njegova,⁶² to se među ljudima naslijedeće.

Pravda je njegova ambicija, a iskrenost mu je priroda

Odlučan je u plemenitom moralu, gorostasan.

58 Tj. Mustafa-pašu Ćuprilića.

59 Autor kaside poredi velikog vezira Mustafa-pašu Ćuprilića s Halidom b. el-Velidom (um. 21/642. godine), znamenitim ashabom koji se u početku borio protiv muslimana, da bi kasnije (6/629. godine) primio islam i postao legendarni junak i muslimanski vojskovoda, kojem je poslanik Muhammed, s.a.v.s., dao nadimak *Allahova Sablja* (Sayfullâh).

60 Misli se na Ma‘na b. Awsa b. Naṣra b. Ziyāda al-Muznīja, pjesnika koji je živio i u predislamskom i u islamskom periodu (*fī ‘aṣrāt al-ğāhiliyya wa al-islām*). Često je viđan u društvu s ‘Abdullâhom b. ‘Abbâsom, ‘Abdullâhom b. Ğa‘farom i Ibn Abū Ṭâlibom, koji su ga veoma visoko cijenili. Prenosi se da je Mu‘āwî b. Sufyân govorio: *Najbolji pjesnik predislamske poezije je Zuhayr b. Abū Salmâ, a najbolji pjesnici islamskog perioda su njegov (Zuhayrov) sin Ka‘b i Ma‘n b. Aws*. Ma‘n je spjevalo *medihe* (pohvalnice) nekolicini ashaba. Njemu se pripisuje i jedan divan pjesama. Pred kraj života je oslijepio. Umro je u Medini 64/683. godine (v. Kaħħala XII, str. 311).

61 Tj. Mehmed-paše Ćuprilića (um. 1661), velikog vezira 1656-1661. godine, znamenitog po provođenju reformi, vođenju Kandijskog rata i osnivanju čuvene Körülü biblioteke u Carigradu.

62 Brat mu je bio Fazil Ahmed-paša (1635-1676), koji je kao veliki vezir (1661-1676) od Mlečana preoteo Kretu, nastavio očeve reforme i nakon osmanskog poraza kod Svetoga Gottharda (1664) sklopio povoljan mir s Austrijom.

Dobročinitelj, bogobojazan, čist, majci pokoran
Suzama svojim, što u tami noći liju, prepušten.

95 Ne želi nasilje i nepravdu, da se međ' ljudima šire
 Pa makar bilo koliko zrno ječma ili riže glazirane.
U pravdi njegovoj pravičnost je uzdignuta, njemu bliska
A svaki nasilnik ponižen, porobljen i okovan.
Istina se sprovodi, potlačenog pomaže
A nasilnika nesreća sustiže i biva okovan.
Hvala Allahu, što nam je Gospodar oživio
Sa Mustafom vjeru našu i oprez preporučio.
Sačuvaao nam ga, sa sinom njegovim,⁶³ Gospodar naš kao pomoć
Utočište i vezira i podario im dug život.

100 A onome ko pita, za godinu osvajanja Beograda
Ta, reci mu: Tvoj trud je ova namjera i želja.⁶⁴
Onda neka je salavat na Odabranog vrednijeg
Od svih, od svih ljudi uzduž i poprijeko.
Svi oni, po porijeklu, ako pogledaš pravo
Predodređeni su Visoki Položaj, koji si pripremio.
I porodica i prijatelji na dan borbe
Kada je napao neprijatelje pobjednik a rog je pobijen.

Zaključak

U ovom radu nije ni izdaleka iscrpljen materijal koji *al-Qaṣīda al-lāmiyya al-balgrādiyya* Muhammada b. ‘Abdurrasūla al-Husaynija al-Barzanđija pruža istraživačima, kako onima koji se bave arapskom poezijom i književnošću, tako i onima koji se bave historijom, jer ona, pored svoje književno-estetske vrijednosti, predstavlja i svojevrsni historijski dokumenat, iz pera direktnog učesnika osmanskog pohodu na Srbiju 1690. godine. Svi dosadašnji istraživači i historičari koji su o ovome pohodu pisali služili su se,

63 Misli se na Mustafa-pašina sina Numan-pašu Ćuprilića (1670-1719) koji je bio veliki vezoir (1710-1711) i bosanski beglerbeg (1714-1715. i 1717-1718) godine. U vrijeme Numan-pašine uprave Bosnom, potpomognuta ruskim carem Petrom Velikim, pojačana je bila crnogorska hajdučija, pa je na zapovijed sultana u ljeto 1714. godine pokrenuo pohod na Crnu Goru i 13. oktobra zauzeo Cetinje, odakle je vladika Danilo pobjegao i sklonio se pod mletačku zaštitu u Kotor. U povratku Numan-paša je poveo oko dvije hiljade crnogorskih porodica i naselio ih na Glasinačkom polju (Vidi opširnije: Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997., str. 293-295).

64 U arapskom izvorniku glasi هذَا الْقَصْدُ وَالسُّوْلُ چја brojčana vrijednost slova daje tarih (godinu) osvajanja Beograda. Preračunato to izgleda ovako: (3) ڦ x 6 = 18 + (3) ٰ x 1 + (٢) ٣ x 30 + (1) ڦ x 3 + (2) ڦ x 5 + (2) ڦ x 4 + (1) ڦ x 700 + (1) ڦ x 100 + (1) ڦ x 90 + (1) ڦ x 60 + (1) ڦ x 20 = 1102. (1690) godine.

ili osmanskim ili evropskim izvorima. Koliko je namo poznato, ovo je prvi put da se susrećemo s izvorom na arapskom jeziku, i to u formi kaside, koja još nije objavljena, ni u arapskom svijetu, ni izvan nje ga. Ono što je posebno zanimljivo jesu činjenice: da je autor kaside Muḥammad b. ‘Abdurrasūl al-Ḥusaynī al-Barzanġī, po porijeklu bio Kurd, da je bio muftija šafijskog mezheba u Medini, dakle, u samoj kolijevci islama, da je preko Aleksandrije i Galipolja u Srbiju došao u osmanskoj vojsci iz Egipta, čiju su okosnicu činili Bošnjaci, da se rame uz rame borio s Tatarima s Krima i da je bio u sviti velikog vezira Mustafa-paše Ćuprilića, Albanaca, te da su se svi, zajedno, borili za Osmansko Carsvo, na čijim je ruševinama, kada se raspalo, nastalo preko 25 nezavisnih država.

The Ottoman conquering of Serbia 1690 according *al-Qaṣīda al-lāmiyya al-balgrādiyya*

Abstract

This paper provides a brief overview of the events after the defeat of the Ottoman Empire outside the gates of Vienna in 1683 with special reference to losses of the Ottoman territories in regions of today's Serbia, Kosovo and Macedonia and counter offensive of the Grand Vizier Mustafa-pasha Ćuprilić against the Habsburgs in late 1689 and in the summer of 1690 during which the Ottomans managed to regain most of the lost towns and fortresses south of the Sava river, including and Belgrade. The main focus of interest is on, so far, unpublished *al-Qaṣīda al-lāmiyya al-balgrādiyya* of Muḥammad b. ‘Abdurrasūl al-Ḥusaynī al-Barzanġī (1630-1691) mufti of Shafī‘ī mazhab (school of thought) of Madinah, who directly participated during the military campaign on Serbia in 1690 in the army of the Grand Vizier Mustafa-pasha Ćuprilić. The paper gives a brief overview of the history of qaṣīda as poetic form in the ancient, classical and post-clasical period of Arab-Islamic literature, a short analysis of stylistic elements of qaṣīda, detailed author's biography and bibliography, the integral text of the authentic manuscript on Arabic language No.2154/6, the original manuscripts were kept in the library of Faizullah Effendi in Istanbul, and translation to Bosnian language, with extensive footnotes of the chronology of the campaign, explanation of the names of places, towns and fortresses, also the basic informations about the most important personalities mentioned in the qaṣīda. The facsimiles of the original manuscript have been also attached to the paper.

Key words: Qasida, al-Barzanġī, Ottoman Empire, Serbia, Belgrade, history, stilistics.

1

وَالسَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا
فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ
كُلُّ شَيْءٍ مَمْنُوعٌ إِلَّا مَنْ أَنْشَأَهُ
أَنْشَأَهُ اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ
مَا يَعْمَلُونَ